

*Сергій ДЕМЧЕНКО,
Голова Вищого господарського суду України,
кандидат юридичних наук,
заслужений юрист України*

ПРОБЛЕМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ГОСПОДАРСЬКОГО СУДОЧИНСТВА

Ключові слова: *судочинство; господарське судочинство; ефективність господарського судочинства; системний аналіз.*

Спеціалізація судів створює необхідні передумови для більш кваліфікованого і своєчасного вирішення відповідних спорів, формування єдиних підходів, єдиної правової політики щодо їх розгляду. Водночас реалізація цих можливостей, а відтак, забезпечення ефективності господарського судочинства залежить від вирішення ряду проблем як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру.

Визначення орієнтовного переліку такого роду проблем та напрямів їх вирішення стосовно забезпечення ефективності господарського судочинства, а також розробку концептуальних засад його вдосконалення автор ставить за мету цієї статті.

Сьогодні особливого значення набувають повнота реалізації конституційних принципів правосуддя та вирішення проблем судочинства. У більшості наукових досліджень і публікацій щодо підвищення ефективності судочинства основна увага приділяється окремим аспектам цього процесу. Наприклад, наголошується на питаннях демократизації судової системи [1, 11]. Досліджуються проблеми доступності правосуддя, гарантії його реалізації. Так, у дисертації О.М. Овчаренко, захищеній у Національній юридичній академії України ім. Я. Мудрого [2, 7], розглянуто сутність доступності як принципу організації та діяльності судової влади. Розкрито зміст доступності правосуддя, визначено сукупність її елементів (правових,

соціальних та економічних). Обґрунтовано класифікацію видів доступності правосуддя на формальну та реальну відповідно до співвідношення нормативного закріплення даного принципу та практики його реалізації. Проаналізовано також міжнародно-правові акти, на підставі яких викладено критерії доступності правосуддя. Досліджено право на доступ до суду як процесуальне право-гарантію, закріплене в чинному законодавстві, і т. д.

Як відомо, реалізація можливостей, що відкриваються з поглибленням судово-правової реформи, спеціалізацією судів, створює передумови для забезпечення ефективності господарського судочинства. У свою чергу вона залежить від вирішення ряду проблем. Це, зокрема, недостатня повнота і послідовність реалізації у законодавстві України принципів верховенства права, правової держави, недостатність соціальної цінності права, нерозмежованість судових юрисдикцій (господарської й адміністративної), негнучкість самої судової процедури, недостатність бюджетного фінансування та інші. Позначимо ці проблеми як такі, що мають об'єктивний характер. Крім того, для господарських судів також характерні і проблеми суб'єктивного характеру, що також проявляються у функціонуванні всієї судової системи України. Це необґрунтованість окремих судових рішень, невідповідність їх законодавству України, вимогам моральності та справедливості тощо.

Необхідність забезпечення виконання конституційних вимог щодо ефективного судового захисту прав та інтересів суб'єктів господарської діяльності й ефективності господарського судочинства обумовлює потребу наукового осмислення і вирішення зазначених проблем.

Проведемо системний аналіз ефективності господарського судочинства і його складових. Визначимо поняття його ефективності на якісному рівні. Зокрема, будемо вважати господарський процес ефективним, коли забезпечується доступність правосуддя, а рішення (господарського) суду є правосудними (законними, обґрунтованими, справедливими та такими, що прийняті у розумні строки і реально виконуються).

В одній з нещодавно опублікованих робіт, присвяченій становленню і розвитку економічного судочинства в Україні, запропоновано нову концепцію підвищення ефективності діяльності господарських судів [3, 184].

Вихідною складовою цієї концепції є обґрунтування того, що господарські спори досить специфічні за своєю юридичною суттю і вимагають високої спеціалізації та професіоналізму. Саме тому їх розв'язання ще віддавна здійснювалося спеціалізованими на господарських відносинах професійними структурами, що ідентифікуються як структури господарського судочинства.

Ефективність господарського судочинства залежить, по-перше, від вирішення проблем, які можна віднести до внутрішньо-системних, тобто до таких, на які можна впливати безпосередньо з боку судової системи. Крім того, ефективність господарського судочинства залежить і від вирішення проблем, що належать до метасистемних. Їх усунення залежатиме вже від зусиль з боку системи вищого порядку. До її компетенції належить забезпечення реалізації у правозастосуванні принципу верховенства права, наявність (відсутність) колізії права та інші. Завдання управління метасистемними факторами охоплює і вирішення такої глобальної проблеми, як вдосконалення господарського законодавства України. Практика застосування чинних законів визначила необхідність внесення до них певних

коректив. Це стосується не лише базових для судової системи законів, а й таких вузько-спеціалізованих, як Господарський кодекс України (ГК України) і Господарський процесуальний кодекс України (ГПК України).

До факторів підвищення ефективності господарського судочинства, подальшого його вдосконалення належить вирішення проблем зловживанню правом, що загрожує моральності та справедливості судових рішень, призводять до порушення вимог чинного законодавства. В рамках зазначеної концепції розроблено пропозиції стосовно дотримання суддею вимог справедливості і моральності.

Сформовано підхід до визначення права, яке слід застосовувати в сфері господарських відносин. При цьому ми виходили з положень, запропонованих (у зазначеній сфері) В.К. Мамутовим та іншими представниками господарського права. Зупинимось на цих положеннях детальніше, оскільки вони можуть використовуватись під час формування вітчизняної правової доктрини щодо правового врегулювання економічних відносин.

Складнощі при визначенні правового регулятора в сфері господарських відносин виникли у зв'язку з одночасним уведенням в дію Цивільного кодексу України (ЦК України) та ГК України (до речі, такий феномен відбувся у юридичній практиці вперше) і разом з тим деякі їх норми містили дублювання, а також і колізії. При цьому зазначена проблема, як вважають окремі вчені і деякі високопосадовці, може бути вирішена лише шляхом скасування ГК України.

Чи справді це так? Для відповіді на це запитання розглянемо поняття колізії, а також сформулюємо критерії визначення регулятора в сфері тих чи інших відносин.

Колізія (лат. *collisio* – зіткнення) – визначається у літературі як зіткнення яких-небудь протилежних сил, інтересів, прагнень; розбіжність між окремими законами однієї держави чи протиріччя законів, судових рішень різних держав; розходження або суперечність між правовими нормами, що регулюють однакові правовідносини. Колізія законів характеризується як протиріччя один одному (зіткнення) двох чи більше

формально діючих нормативних актів, виданих щодо одного і того ж самого питання [4, 283]. Зокрема, М.А. Власенко [5, 47] розрізняє дві групи колізій: колізії внутрішнього права і колізії, протиріччя між відповідними нормами, що регулюють аналогічні відносини в різних країнах, різних правових системах. До перших, на думку М.А. Власенка, належать: колізії у часі (норми, видані в різний час, але покликані регулювати одноманітні відносини), ієрархічні колізії (норми, видані різними правотворчими органами з одного і того ж правового питання), змістовні колізії (норми, що мають різний обсяг регулювання для ідентичних правовідносин), просторові колізії (норми, які регулюють правовідносини у різних територіальних одиницях), персональні колізії (норми, дія яких розповсюджується лише на певне коло осіб).

Якщо друга група колізій цілком законотворча, то перша (колізії внутрішнього права) являє собою результат нерозвиненості правової теорії, методології, прогалин у законотворчій діяльності, законодавчій техніці.

Щодо колізій між певними нормами Цивільного і Господарського кодексів України. Справді, при визначенні регулятора у сфері господарських відносин в деяких випадках виникають ускладнення. Яким саме кодексом керуватися при вирішенні питань, що регламентуються обома цими документами? Зрозуміло, що в такій ситуації судді дійсно могли б бути поставлені в безвихідне становище. Однак насправді ж цій проблемі надається дещо перебільшене значення, якщо надавати визначення регулятора в сфері тих чи інших відносин, виходячи із запропонованих предмета регулювання та виду учасників (суб'єктів) відповідних відносин.

При формуванні підходу до визначення регулятора в сфері господарських відносин слід виходити з:

1) предмета регулювання;

2) виду учасників (суб'єктів) відповідних відносин.

Предмет регулювання визначений в обох кодексах. При цьому у ч. 1 ст. 1 «Відносини, що регулюються цивільним законодавством» діючого ЦК України зазначено: «Цивільним законодавством регулюються особисті немайнові та майнові відносини

(цивільні відносини), засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників». Отже, у визначенні предмета регулювання, як зазначав академік В.К. Мамотов [6], в цій статті акцент зроблено на особистих відносинах, у той час як у ст. 1 ГК України вказано, що він регулює «... господарські відносини, які виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами та іншими учасниками відносин у сфері господарювання». До речі, ч. 1 ст. 1 «Відносини, що регулюються цивільним законодавством» проекту ЦК України від 25 серпня 1996 року була викладена у такій редакції: «Цивільним законодавством регулюються особисті немайнові та майнові відносини (цивільні відносини), засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників, у тому числі відносини, які складаються в сфері підприємництва». Отже, можливе припущення, що законодавець навмисно вилучив останню фразу з ч. 1 ст. 1 ЦК України, виходячи з предмета регулювання, зазначеного в ст. 1 ГК України. Таким чином, останній слід вважати спеціальним нормативним актом щодо ЦК України, коли йдеться про врегулювання (судовий розгляд спорів) господарських відносин у сфері комерційної діяльності. А спеціальні закони відповідно до теорії права мають пріоритет над загальними.

Можна, звичайно, під час викладання правових дисциплін поміркувати про нібито «єдину юридичну природу» названих вище відносин, проте істотні відмінності в правовому регулюванні залишаються, і норми застосовуються різні. Саме тому в такому випадку, як і в багатьох інших, перевага завжди надавалася і має надаватися нормам, що спеціально регулюють складніші відносини між професійними суб'єктами господарювання. Адже загальні норми регламентують відносини за участю громадян. Цей принцип розглядається як канон теорії права.

Однак немає підстав говорити про колізію, якщо зустрічаються випадки дублювання в ЦК України норм ГК України. Застосовувати згідно з названим вище принципом

пом потрібно норму ГК України, і якщо питання ним урегульоване, взагалі немає потреби звертатися до ЦК України. Крім того, наявність такого роду норм у ЦК України – це пряме порушення рішення Верховної Ради України про віднесення регламентації підприємництва до предмета ГК України, з ухваленням якого закон про підприємництво втратив силу.

Починаючи з 2003 року, норми, які регламентують підприємництво, з ЦК України потрібно взагалі вилучити як чужорідні. Саме таку точку зору підтримує і Вищий господарський суд України (ВГСУ). В юридичній літературі також зазначалося, що дії, спрямовані на залишення в ЦК України дублюючих норм, з метою, мабуть, збереження лазівок для обходу норм ГК України, не можна визнати обґрунтованими і коректними. Такого роду норми доцільно вилучити із ЦК України з метою розвантажити його від статей, що утруднюють їх розуміння громадянами та тлумачення правоохоронними органами при розгляді звернень громадян і цивільних справ у судах [7].

Щодо визначення регулятора в сфері господарських відносин, виходячи з виду учасників (суб'єктів) відповідних відносин. Знову ж таки, у ч. 2 ст. 81 «Види юридичних осіб» ЦК України зазначається про те, що юридичні особи залежно від порядку їх створення

поділяються на юридичних осіб приватного права та юридичних осіб публічного права. А в ст. 82 «Участь юридичних осіб публічного права у цивільних відносинах» ЦК України вказано: «На юридичних осіб публічного права у цивільних відносинах поширюються положення цього Кодексу, якщо інше не встановлено законом». Отже, для відносин за участю юридичних осіб публічного права дія ЦК України, знову ж, передбачена за остаточним принципом – «... якщо інше не встановлено законом».

Ефективність господарського судочинства залежить від вирішення ряду проблем, які можна розподілити на об'єктивні і суб'єктивні, а також на внутрішньосистемні та метасистемні. Усунення останніх, а саме: забезпечення реалізації у правозастосованні принципу верховенства права, наявність (відсутність) колізії права та інших, залежатиме від зусиль з боку системи вищого порядку. До метасистемних належить також і проблема розмежування дії Господарського та Цивільного кодексів України. Практика застосування цих кодексів визначила необхідність внесення до них певних коректив. Зокрема, з огляду на недоцільність наявності в ЦК України норм, які регулюють підприємницьку діяльність, їх потрібно вилучити звідти, тому що відповідні питання врегульовані спеціальними нормами.

Список використаних джерел:

1. Кривенко В.В. Демократизація судової системи України: проблеми і перспективи: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец.: 12.00.10 «Судоустрій; прокуратура та адвокатура» / В.В. Кривенко. – О., 2006. – 19 с.
2. Овчаренко О.М. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец.: 12.00.10 «Судоустрій; прокуратура та адвокатура» / О.М. Овчаренко. – Х., 2007. – 20 с.
3. Демченко С.Ф. Теоретичні аспекти становлення і розвитку економічного судочинства в Україні: моногр. / Демченко С.Ф. – К.: Преса України, 2009. – 284 с.
4. Большой юридический словарь [под ред. А.Я. Сухарева, В.Д. Зорькина, В.Е. Крутских]. – М.: ИНФРА-М, 1999. – 708 с.
5. Власенко Н.А. Коллизионные нормы в советском праве / Н.А. Власенко. – Иркутск: Издательство Иркутского университета, 1984. – 172 с.
6. Мамутов В.К. Цивильний кодекс нуждается в некоторой корректировке / В.К. Мамутов // Закон и Бизнес. – 2009. – 24 марта. – С. 8.
7. Зельдина Е.Р. Гражданский кодекс надо «облегчить» от хознорм / Е.Р. Зельдина // Юридическая практика. – 2008. – 24 февраля. – С. 5.

Сергій ДЕМЧЕНКО

**ПРОБЛЕМИ ПІДВИЩЕННЯ
ЕФЕКТИВНОСТІ ГОСПОДАРЬСЬКОГО СУДОЧИНСТВА**

Резюме

Пропонується концепція підвищення ефективності господарського судочинства, згідно з якою ефективність визначається ступенем оптимізації визначених за допомогою методів системного аналізу складових.

Сергей ДЕМЧЕНКО

**ПРОБЛЕМЫ ПОВЫШЕНИЯ
ЭФФЕКТИВНОСТИ ХОЗЯЙСТВЕННОГО СУДОПРОИЗВОДСТВА**

Резюме

Предлагается концепция повышения эффективности хозяйственного судопроизводства, согласно которой эффективность определяется степенью оптимизации определенных с помощью методов системного анализа составляющих.

Sergiy DEMCHENKO

INCREASING ECONOMIC LEGAL PROCEEDINGS EFFICIENCY

Summary

The author suggests the conception of increasing economic legal proceeding efficiency according to which efficiency is determined by a degree of constituents' optimization identified by system analysis methods.